

ESSEET ESSÄER

ANNA MÖLLER-SIBELIUS

Från modernism till posthumanism? Människan och moderniteten i Kerstin Söderholms och Ulrika Nielsens poesi

Inledning

I sin debutsamling *Röster ur tingen* skriver Kerstin Söderholm: "Tanke är du / och en ton som brast i vinden. / När det kvällas / ligger du förvandlad, / sönderströdd." (Söderholm 1923: 48). Det är en kortdikt med titeln "Människan". Och närmare hundra år senare skriver Ulrika Nielsen i sin diktsamling *Unggången*: "De visste inte vad de skulle göra med ordet människa. // De började använda andra ord. // En del insisterade på att fortsätta att använda ordet människa. // Att i stället för kund eller resurs säga, människa, eller åtminstone / person. // 'Vi behöver en person till här.' // Kören sjöng: vad menar du med 'person'?" (Nielsen 2015: 38 f.)

Jag ska återkomma till ovanstående citat senare, men jag tror att de som sådana kan illustrera min utgångspunkt: om man vill följa upp modernitetens gång i finlandssvensk poesi så är Kerstin Söderholm och Ulrika Nielsen tacksamma exempel. De kan ses som representanter för två olika faser i moderniteten med både signifikativa överensstämmelser och skillnader vad gäller idéinnehåll och litterärt uttryck. Den ena brukar betecknas som modernist med starkt idealistiska utgångspunkter (Pettersson 2001a; Lillqvist 2009; Möller-Sibeliuss 2018), den andra har analyserats ur ekokritiskt och posthumanistiskt perspektiv (Degerman 2018: 104 ff.). Båda utforskar vad begreppet *människa* innebär.

En aspekt av modernismen är moderniteten, det vill säga samhälleliga och kulturella processer såsom industrialisering, urbanisering, demokratisering, sekularisering, individualism och teknologisk utveckling. Modernitetens rötter går tillbaka till renässansen och upplysningstiden och utvecklingen accelererar under 1800-talet. Enligt Torsten Pettersson inleddes moderniteten som samhällstillstånd på 1870-talet i Västeuropa och Skandinavien för att konsolideras under nästföljande halvsekel

(Pettersson 2001b: 28). Det var under konsolideringsfasen som behovet av ett nytt lyriskt formspråk aktualiserades och som den finlandssvenska modernismen uppstod. Idag på 2010-talet befinner vi oss i en senmodern fas präglad av marknadsliberalism, globalisering, informationsteknologisk utveckling och klimatkris. Hos de finlandssvenska poeter som ligger i framkant syns detta i både formspråk och innehåll.

Ett sätt att närma sig förhållandet mellan modernism och modernitet är – och detta är syftet med min essä – att undersöka hur Söderholm och Nielsen hanterar begreppet människa och diskutera vilka ontologiska, epistemologiska, moraliska och estetiska implikationer detta har. Jag läser alltså dessa två poeter utgående från samma frågeställningar för att se vad som skett över tid visavi synen på människan, förhållandet till naturen och ordens förmåga att säga något om verkligheten. Kan man beskriva deras poesi som en rörelse från en modernistisk till en postmodern eller rentav posthumanistisk position? Vad är gemensamt och vad skiljer dem åt? I bådas texter finns till exempel dystopiska föreställningar men olika känslöstämningar. Är det fråga om en civilisationskritik? Frågorna är stora och komplexa och här finns inte utrymme för utförliga beskrivningar, men jag tror det är möjligt att även med få exempel öppna upp perspektiv som känns relevanta och antyda samband som kan stimulera till fortsatt reflektion. Mitt resonemang är strukturerat kring tre frågor: vad är en människa, vilken kunskap är möjlig att få och hur ser människans situation ut? Diktexempel hämtas ur följande texter: Söderholms diktsamlingar *Röster ur tingen* (1923; förkortning i hänvisningar: RUT), *Mot ljuset på bergen* (1926; MLB), *Rödgula vägar* (1928; RV) och *Ord i natten* (1933; ON) samt Nielsens diktsamlingar *Lite borta från platsen där jag talar* (2010; LB), *Udergången* (2015; U) och *Korta texter om det öppna och ouppklarade* (2019; KT).

I formellt avseende är Söderholm inte lika nydanande som andra finlandssvenska modernister. Men man kan fråga sig om det är just formspråket som konstituerar modernism – ju mera experimentellt, desto mera modernistiskt? (Se t.ex. Pettersson 2018.) Enligt Peter Luthersson förhåller det sig inte så, det mest väsentliga är tvärtom innehållet, samtida idéer och erfarenheter av modernitet. I sin monografi *Svensk litterär modernism* (2002) polemiserar han mot den självklarhet med vilken Karl Vennberg, Erik Lindegren och andra kända fyrtiotalister betraktas som de främsta företrädarna för modernismen i Sverige. Istället för en modernism inriktad på estetisk förnyelse och formspråk vill han lyfta fram författare som hade ”en levande kontakt med modernismen som idéströmning, i all dess komplikation, moraliska tvetydighet och politiska vederstygglighet.” Han vill alltså inte heller se ordet ”modernism” som en hedersbeteckning. (Luthersson 2002: 333.) Fyrtiotalisternas stilgrepp menar han var skenbart oppositionella, sedan länge ”exproprierade och exploaterade” inom reklam och mode, erkända och gillade av dem som ursprungligen betraktades som fienderna, nämligen de kapitalistiska demokratiernas borgare (Luthersson 2002: 324). De brännande frågorna gällde annat, såsom jagproblematik och modernitet, aktuella redan på Baudelaires tid (Luthersson 2001: 156). Om man närmar sig modernismen på det här sättet, med betoning på dess samtidsrelevans ter

sig Söderholms författarskap varken som världsfrånvänt eller ”för lite” modernistiskt.

”Jag har inte någon ’utgångspunkt’”, skriver Nielsen i en av sina många metapoetiska reflektioner i den dagboksliknande *Lite borta* (49; i fortsättningen används denna förkortning i texten), och ”Jag vill skriva något som knappt är litteratur ens” (LB: 80). Men även en sådan antipositionering sker i ett idémässigt sammanhang. Hon skrev sin avhandling pro gradu i litteraturvetenskap, och en artikel i *Horisont* på basis av den, om kroppen i det postmoderna rummet i William Gibsons science fiction-roman *Neuromancer* från 1984. ”Cyborgens anses ofta vara det ultimata uttrycket för den moderna människans alienation från naturen och ’det naturliga’. Men är inte Molly snarare ett naturligt resultat av de krav som den postmoderna miljön ställer på människan?” frågar sig Nielsen. Hon argumenterar för att romanens kvinnliga cyborg är en naturlig del av sin postmoderna miljö på samma sätt som människokroppen i till exempel Höga Visan är en del av Skapelsens harmoniska natur. (Nielsen 2003: 27, 34.) Intresse för frågor kring (post)modernitet har alltså funnits redan i ett tidigt skede, vilket ger en bakgrund till Niensens diktning. Moderniteten syns i både innehåll och form. Undertiteln till *Lite borta* ”mikroprosa, anteckningar, brottstycken” signalerar genremässig gränsöverskridning och ett tentativt och skissartat skrivande. Titeln på hennes senaste diktsamling – om man kan kalla den så, vilket jag anser att man kan – är obestämd enligt samma poetik, ”korta texter om det öppna och ouppklarade”.

Vad är en människa?

I det inledande diktcitatet ur Söderholms debutsamling från 1923 definieras människan som en tanke, och som en ton som brast. Bristandet innebär en förvandling och fragmentisering som kopplas till en symbolisk kvällning. Diktens få rader rymmer många aspekter: Söderholms idealistiska utgångspunkt (vad människan är bestäms av hennes idéer, människan är i första hand en ”tanke”), föreställningen om människans splittrade omvandling i en västerländsk kultur på väg mot sin undergång och ett formspråk med traditionella lyriska skönhetsvärden (suggestivt bildspråk, rytmicitet, förtäat uttryck, sublim stämning).

Att det är fråga om en västerländsk problematik får stöd av 1920-talets europeiska kulturklimat. Oswald Spenglers historiefilosofiska verk *Der Untergang des Abendlands* i två delar fick stort genomslag när det kom ut 1918 och 1922. Huvudtanken i det är att kulturer följer ett organiskt förlopp av uppgång, blomstring, förvissnande och undergång. Luthersson menar att det var ”som om själva tidsandan kom på besök” när den tyske historikern och filosofen besökte Sverige 1924. Själv uppfattade Spengler expressionisternas och modernisternas jagproblematik och individualitetshävdande som ett av tecknen på den västerländska kulturens förfall, men han var enligt Luthersson kanske den främste företrädaren för det diskussionsklimat och den nuuppfattning som gav expressionister och modernister ”en spelplan” för sina strävanden.

(Luthersson 2002: 184, 189.) Det är betecknande att Söderholms gestaltning av människan som "sönderströdd" i en kulturell undergångsprocess framställs som en förvandling med estetiska kvaliteter, det dystopiska scenariot blir någonting vackert som tycks bära på nya möjligheter. Den nietzscheanska föreställningen att vardagsmänniskans undergång är nödvändig för att en högre människa ska kunna framträda, självförintelsen som en förutsättning för skapandet, förekommer i många av Söderholms dikter (se Lillqvist 2009: 192 ff.). Holger Lillqvist poängterar att Söderholms nietzscheanism (och symbolism) är aspekter av hennes idealism, men det är fråga om "en plågsamt problematisk idealism, där föreställningen om enhet och idealitet ständigt bryts mot en verklighet som gör sig gällande". I det avseendet är hon en tidstypisk del av mellankrigstidens kulturella och litterära miljö. (Lillqvist 2009: 198.) Under sin livstid fick hon uppleva båda världskrigen och Finlands inbördeskrig, och hon ansåg att den bildade klassen hade en stor skuld för att den inte gjort folket delaktigt i sin kultur (Söderholm 1947, 129). I hennes sista diktsamling *Mörkret och människan* (1941) är kriget ett framträdande tema och man kan anta att dessa historiska omständigheter också hade sin andel i hennes beslut att begå självmord 1947. Värt att notera är att människan i ovan diskuterade dikt (den dikt som citerades i inledningen), trots den implicita referensen till den västerländska kulturen, framstår som tidlös och universell. En del av diktens suggestionskraft bygger på den anspråksfullheten, på en expansion av det underförstådda jaget till en generell kategori. Detta gör naturligtvis människans tillkortakommanden i verkligheten än mer bekymmersamma, men det syns inte i den här tidiga dikten.

Även om Lillqvist finner symbolistiska drag i Söderholms lyrik framhåller han att hennes förhållande till naturen överensstämmer med en allmän linje i den finlandssvenska modernismen under 1920- och 1930-talen, nämligen en nedtoning av jagets roll och en allt starkare verklighetsorientering, särskilt i jämförelse med tiotalets Södergran (Lillqvist 2009: 182). I dikten "Under bokarna" ur *Ord i natten* tematiseras relationen mellan människan och naturen på ett sätt som får den senare att framträda i egen rätt snarare än som en projektionsyta för jagets inre, även om reflektionerna kring alienation och tillhörighet har just med jagets problematik att göra:

Jag längtar att gå under bokarnas valv,
där det prasslar så underligt ljusst och sprött
där marken är slät av vissnade blad
och det silar ett dallrande silverljus
genom grenarnas tak.

Där man glömmer en stund
att man är mänska.

Att vara mänska är att långsamt delas
bit för bit.
Det är att brukas som en marknadsvara
bit för bit.
Det är att se all jordens skatter dukas för en
men ej känna lösenordet till dem.
Vara mänska är vara u t a n f ö r allt skapat.

[--]

Här är människan själv en del av valvens luft
 av doften ifrån mullen
 – själv en del av lövens fina skuggspel
 av en tusenårig stillhet
 som här silar genom valven.

Är det likväl här
 man äntligt blir en mänska?

(ON: 70 ff.)

Dikten rör sig mellan idyll och förstämning på motsvarande sätt som Vilhelm Ekelunds dikt "Då voro bokarna ljusa", men till skillnad från dess individuella perspektiv där jagets dystra nu kontrasteras mot en svunnen ljus barndom utvidgas Söderholms perspektiv från jagets upplevelse mot frågor av allmän och filosofisk karaktär. I dikten uttrycks jagets längtan att för en stund uppgå i naturens organiska, immanenta och cykliska tidlöshet och glömma sitt eget utanförskap i egenskap av splittrad och exploaterad människa i en marknadsekonomi som lockar med sina otaliga möjligheter, "se alla jordens skatter dukas för en". Att lösenordet är okänt innebär att skatterna likväl förblir utom räckhåll, kanske för att de är illusoriska? I den versgrupp som utelämnats i citatet framhävs oföränderligheten och upprepningen i naturen som ett positivt tillstånd, vilket momentant även kan gälla människan: "Här är människan lika / som för tusen år sen / – lika fri och lika sorglöst fjärran / från allt mänskligt." (ON: 71.) Dikten slutar ändå i ett försök att överbrygga dikotomin, i en upplevelse av mänsklig samhörighet med luft, mull och löv. Det upprepade ordet "valv" antyder att en syntes mellan kultur och natur trots allt är tänkbar, det ger associationer till arkitektur och kulturhistoria. Den sista frågan är hoppfull i sin föreställning om att naturen kunde vara den plats där människan finner sitt rätta väsen och sin autenticitet.

Citatet av Nielsen som återgetts i artikelns början är ingen fristående dikt utan en passage i den lyriska textmassa med utsagor på en rad eller några få rader som avdelningen "Undergången" (med samma rubrik som samlingens titel) består av. Formspråket framhäver det diskursmässiga och polyfona i försöken att bestämma, inte vad människan är utan vad man ska göra med ordet människa och vilka andra ord det kunde ersättas med. Det provas som ett alternativ till kund, resurs, person. Fokus ligger på språkbruk och funktionalitet i en social kontext och terminologin är näringslivets. Kören som sjunger "vad menar du med 'person'?" framstår som ett språkrör för den allmänna opinionen eller den dominerande diskursen, ett slags modern variant av folkets röst i de antika dramernas kör. Körens fråga antyder en medvetenhet om språkets godtycklighet och en strävan efter konsensus. Ordet "människa" åstadkommer förvirring och används av vissa i avsiktlig opposition, "En del insisterade på att fortsätta att använda ordet människa". Just det ordet tycks bära på konnotationer och värden som de ekonomiskt definierade synonymerna saknar.

Låt oss ta ett annat exempel. Den första och mycket korta avdelningen i *Undergången*, "Defectio solis", är strukturerad kring fem

numrerade textgrupper. Den första är längst och beskriver en dröm som diktjaget haft, att stjärnhimlen sålts. Nummer 2–4 lyder så här:

2.
Om vi sa, detta är en människa
så skulle det inte förändra någonting.

3.
Vi fortsätter
liksom på låtsas.

Strövar runt bland ruinerna och relikerna.

4.
Alla dessa oplatser.
Infrastruktur, men inga vägar.

Fullt med folk och ändå:
var är alla?
(U: 9 f.)

Perspektivet är kollektivt och människan förekommer här som en hypotetisk utsaga, "Om vi sa, detta är en människa". Att benämmandet är viktigt har myterna lärt oss. I Bibelns skapelseberättelse låter Gud Adam ge namn åt boskap, fåglar och vilda djur – och åt kvinnan, som visar sig vara den enda levande varelse som lyckas råda bot på hans upplevelse av ensamhet. I sin entusiasm över henne, som är "ben av mina ben, kött av mitt kött", vill mannen ge kvinnan ett namn som understryker bandet mellan dem. I den svenska bibelöversättningen fungerar inte ordet "kvinna" som en illustration av ett nära släktskap med ordet "man", men vi kan förstå poängen. I Nielsens dikt har tron på namngivandets symboliska betydelse gått förlorad, det går inte att upprätta människan genom språket, det skulle "inte förändra någonting". Det som återstår är att fortsätta "på låtsas" bland spillrorna av något som tidigare varit intakt. Ruiner och relikier låter som havererade humanistiska ideal, eller som historiska sevärdheter ur turistens perspektiv. Samtidigt frågar Nielsen retoriskt på ett annat ställe i samlingen varför ruiner är så lockande och svarar: "Det är för att de tagit sig ur det ekonomiska systemets kontroll" (U: 50). Ruiner ges i den utsagan en politisk agens, en dimension av motstånd och uppror. Den fjärde textgruppen i ovan citerade dikt visar att vägar och en viss form av mänsklig närvaro saknas trots all infrastruktur och alla sammankomster, istället finns "oplatser", en negerad rumslighet. I den femte och sista textgruppen öppnar sig det "våldiga levande mörkret" och ett manligt subjekt frågar hur man skriver "för en framtid som inte kan läsa" (U: 10). Det är svårt att avgöra om dikten slutar dystopiskt eller inte, men det är en oklarhet som känns signifikativ.

För att beskriva de premisser som exemplen ur Nielsens diktsamling bygger på och kunna sätta ord på den förskjutning av idéer som skett i jämförelse med Söderholms dikter kan Lawrence E. Cahoon's *From Modernism to Postmodernism* (1996) vara till hjälp. Han lyfter fram fem utmärkande postmoderna "teman". Fyra av dessa är föremål för postmodern kritik, den femte utgör en positiv metod. De fyra teman som kritiserats är följande:

1. närvaro och presentation (istället för representation och konstruktion)
2. ursprung (istället för fenomen)
3. enhet (istället för pluralism)
4. transcendens hos normer (versus immanens).

Kritiken mot närvaro (*presence*) har att göra med föreställningen om en omedelbar erfarenhet, att objekt kan presenteras som sådana. Ursprung (*origin*) implicerar att det är möjligt att se bakom eller bortom fenomenen, att utforska det som är grundläggande, "their ultimate foundation". Moderna filosofiska riktningar såsom existentialism, psykoanalys, fenomenologi och till och med marxism kännetecknas alla av en strävan att hitta jagets ursprung som en väg till autenticitet. Förnekandet av föreställningen om enhet (*unity*) innebär att alla kulturella element konstitueras av sin relation till andra element. Eftersom alla relationer ofrånkomligen är pluralistiska måste även det individuella ses i sitt sammanhang av komplexa samband. Ingenting kan därför vara enkelt, omedelbart eller helt och hållet närvarande och ingen analys kan vara uttömmande eller slutgiltig. Kritiken mot det transcendentia hos normer innebär att sådant som sanning, godhet, skönhet och så vidare inte kan betraktas oberoende av de processer som de betjänar eller bedömer. Det finns enligt postmodernt tänkande inga ideal som är frikopplade från natur, semiotik, erfarenhet eller sociala intressen. (Cahoone 1996: 14 f.)

Det femte temat, metoden som är karaktäristisk för postmodernism, kan ses som en tillämpning av ovanstående kritik. Det handlar om att använda föreställningen om en konstituerande annanhet, *constitutive otherness* för att analysera det som ter sig som kulturella enheter. Det här innebär en fokusering på uteslutning, motstånd och hierarkisering. Varje privilegierat element har sitt förtryckta "andra". Metaforiskt uttryckt går strategin ut på att marginalen är det som konstituerar texten. Det som blir särskilt intressant att undersöka är det frånvarande och implicita eller det explicit nedvärderade. (Cahoone 1996: 16.)

Mot bakgrund av ovanstående kan man se en förklaring till varför frågorna kring människan i Nielsens text måste röra sig på ett språkligt och diskursivt plan. Presentation och närvaro, frågor om vad människan är, har ersatts av frågor om representation, om tecken och vad dessa refererar till i ett visst sammanhang. Därför är också citattecknen så frekventa i Nielsens text. Ordet "människa" är som en ruin av något tidigare helt och har fortfarande, i sin rämnade form, konnotationer till transcendentia värden. Därför kan en åtskillnad mellan infrastruktur och vägar fortsättningsvis göras, men bara som en reminiscens av en förlorad dimension. Det finns inget centraliserat diktjag som med anspråk på universell giltighet försöker definiera människan, utan ett flertal nivellerade utsagor av anonyma röster – individuella och kollektiva – som alternerar i en gemensam textström utan tydliga gränser mellan skilda dikthelheter. Sammanhangen är splittrade och svåröverskådliga. Det existentiella tillståndet ter sig i hög grad postmodernt.

Vilken kunskap är möjlig att få?

Människa, du är en snäcka i rymden –
 Livet som tonande susar däri
 fångar du hos dig,
 föder det åter.
 Allt vad du lyssnande läser ur tingen
 gör du till eget,
 samlar och tyder,
 formar till ord ur dig själv.

Luta ditt huvud
 tätt intill tingen!
 Lyssna, ge ord
 deras växande brus!
 (RUT: 7.)

Ovanstående är ett citat ur titeldikten i Söderholms samling *Röster ur tingen*, de avslutande stroferna. Vad tingen syftar på förklarar Torsten Pettersson i sin monografi *Gåtans namn*, där ett kapitel handlar om ”den svåra gemenskapen” i Söderholms poesi: ”Dikter om mellanmännsliga förhållanden är relativt sällsynta, medan relationen till tingen noggrant avlyssnas och begrundas. ’Ting’ har då – liksom ’Ding’ hos Rilke – en mycket vid syftning. Ordet avser allting på jorden som är utanför människan och i synnerhet naturen i dess olika manifestationer.” (Pettersson 2001a: 182.) Som tidigare nämnts diskuterar Lillqvist hur Söderholms hållning till naturen ska uppfattas och tvekar mellan en symbolistisk och modernistisk läsning; han frågar sig om just den här dikten, med tanke på dess tillkomsttid, inte rör sig om ”en modernistisk strävan att finna ett språk som ger röst åt den observerade naturens egenart, snarare än en strävan att använda sig av naturen som en spegel för jaget”, men svarar att det främst handlar om själva processen att söka sig själv (Lillqvist 2009: 180). Frågan är i alla fall relevant och både Lillqvist och Pettersson har diskuterat relationen mellan diktjaget och naturen i Söderholms poesi på ett produktivt sätt. Mitt perspektiv innebär dock en lite annan vinkling: vilken typ av kunskap är det möjligt för människan att få? I dikten ovan är det naturen och tingen i vid bemärkelse, det vill säga verkligheten utanför det mänskliga subjektet, som är värd att utforska. I den materiella verkligheten finns mening som inte är uppenbar, den måste avlyssnas med stor lyhördhet. Det är fråga både om ett uppmärksamt varseblivande av fenomenen, ett samlande av information och om en tolkningsprocess där observationerna ska tydas, formas, verbaliseras och införlivas med en själv.

Man kan säga att kunskapssynen är holistisk och, med hänvisning till Cahoon, att den karaktäriseras av närvaro, ursprung, enhet och transcendens. Det är möjligt att få en objektiv kunskap om objekten. Det går att utforska den dimension som finns bortom deras fysiska manifestationsformer, ”rösterna ur tingen”. Det finns en enhet som gör att det enskilda kunskapssökande subjektet kan fungera som ”människan”, en förallmänligad kategori – det som hon avlyssnar ur tingen må genomgå en individuell tolkning och bearbetning, men resultatet av den processen

är likväl igenkännbart på ett fundamentalt plan för andra subjekt. Och det finns i dikten en implicit tro på att tingens röster har något värdefullt och gott att säga; normer har en transcendent karaktär. I dikten "Naturen" ur *Mot ljuset på bergen* blir kanske den aspekten ännu tydligare. I första strofen skriver Söderholm: "Du ropar i vårt hjärta / ord som vi icke känna till. / Dina gåtor äro tallarnas fröstoft / och svalornas dun." (MLB: 81.) I diktens sjunde och sista strof apostroferas naturen med samma totala förtroende: "Du för vårkvällens tigande oändlighet / in i vår själ." (MLB: 83). I kontakten med naturen kan människan bli varse sin transcendentala potential.

Förhållandet mellan natur och människa ser inte alltid ut så och rollen som ödmjuk lyssnare är inte en självklar position. Till exempel i "Midsommar" ur *Ord i natten* vänder Söderholm på perspektivet med ett anaforiskt uppbyggt maktspråk som låter södergranskt och nietzscheanskt. Där sägs det att "– en människas leende är mäktigare / än viddernas sol / – en människas stämma är större / än all skogarnas orgel." (ON: 61). Intresset för människan själv får ibland psykoanalytiska förtecken, som i "Underliga djur" i *Röster ur tingen*, där det undermedvetna framstår som hotfullt, primitivt, polyfont och okänt: "Underliga djur där leva på din botten. / Dovt det mumlar. / Stämmor tvista där / och suckar tränga till ditt öra. / – / Underliga ord där stiga upp ur dunklet. / Ovälkomna tankar / födas där, bli dina, / tala med din tunga." (RUT: 72.) Dessa främmande och farliga djur som människan ofrivilligt härbärgerar hotar stiga upp till ytan. Det finns en tydlig men genomsläpplig gräns mellan den medvetna ytan och det okända djupet i psyket, och en konflikt mellan dessa. Det är möjligt att öka sin vetskap om det som finns där på "botten" och som då och då påminner om sin existens. Men människan vill kanske helst inte veta. Dikten kunde jämföras med Södergrans "Det underliga havet" ur *Dikter* (1916), där hon skriver: "Sällsamma fiskar glida i djupen, / okända blommor lysa på stranden; / – / men det granna, granna havet är farligast att se, / det gör en törstig och vaken för väntande äventyr: / vad som har hänt i sagan, skall hända även mig!" (Södergran 2014: 56.) Även om havet beskrivs som farligt finns här ingenting oroande eller problematiskt, jagets förhållningssätt till det okända är ivrigt förväntansfullt.

I dikten "Ett blånande land" ur *Mot ljuset på bergen* gestaltas ett sökande efter något – idealitet, oändlighet? – i form av en tågresa i ödemarken. Sublima vyer öppnar sig medan iltåget accelererar, jaget ser blånande öar och snöhöljda berg. I diktens alltmer visionära perspektiv får jaget vandra på blänkande hållar som inte är "vår jords" och andas en främmande luft. Den vy som ligger framför jaget förskjuts dock längre bort efterhand och ordet "men" antyder att resan slutar i det ofullbordade: "Men blånande strand bortom strand stiger fram, / och synranden fjärras var stund." (MLB: 63). Här förenas modernitetens kommunikationsmedel och accelererande livstempo (expresståget) med idealitetens landskap (sublim ödemark). Det verkar inte finnas någon motsättning på den punkten – det är inte färdmedlet som hindrar jaget att nå sitt mål utan verklighetens beskaffenhet, sådan den ter sig ur idealistisk synvinkel. Existensen av det blånande land som titeln tar fasta på betvivlas inte, men möjligheten att nå denna plats förblir en

vision. Dikten "Ett ord" ur samma samling kan ses som en variant på detta tema. Jaget söker ett borttappat ord: "Jag vet inte längre hur det låter. / Jag vet bara / att jag hörde det en dag i vårningen". Vissheten om att ordet ska återfinnas "engång, när alla lönnarna tuga / en sommarkväll" får en närmast religiös färgning. (MLB: 51 f.)

I *Undergången* är den kunskapsteoretiska situationen en annan. Nielsen skriver:

En journalist sa:
Ingen efterfrågar någon analys av det som försiggår och ingen vill förändra något till det bättre. Ingen orkar tänka.

Sedan sa han:
Varje gång jag öppnar en fil för att skriva något allvarligt sitter jag en stund och stirrar på skärmen, sedan stänger jag datorn.

Hon sa:
Jag sökte genom hela internet och hittade ingenting.

Jag kommer alltid fram till samma punkt. Att genomtränga den punkten. Den ofattbara chock det skulle medföra: det som inte får tänkas, vetas, uttalas –
(U: 23.)

Dessa rader står för sig på en boksida och kan uppfattas som en helhet, en dikt. Den består av repliker som utsägs av 2-4 personer, beroende på om journalisten uppfattas som samma person som "han" i andra versgruppen och "hon" som identisk med jaget i sista versgruppen, eller som en annan person. Obestämbarheten i antal och identitet antyder att de olika subjekten har likartade erfarenheter och att de ingår i samma anonyma och demokratiska massa. Det finns inget heroiskt i deras försök att tänka, analysera och söka information. Det beror inte på att de intellektuella ansträngningarna misslyckas, för det gör de också i Söderholms dikter, utan på föreställningarna om vilken kunskap som är möjlig att få eller förmedla. I Söderholms dikter är det svårt att "lyssna till tingen", hitta det borttappade ordet och rentav omöjligt att nå de blånande bergen, men den potentiella vetskapen, insikten och sanningen finns där ändå, må vara utom räckhåll. I Nielsens text står en global informationsreservoar större än någonsin till förfogande för uppkopplade användare, men jaget hittar ingenting även om hon i en hyperbolisk beskrivning "söker genom hela internet". Journalisten som arbetar med informationsförmedling och masskommunikation inom den så kallade fjärde statsmakten, massmedia, förhåller sig uppgivet till sitt uppdrag: ingen frågar efter analys, ingen orkar tänka, ingen vill förändra något till det bättre. Föresatsen att skriva en allvarlig text kommer av sig varje gång. Man kan fråga sig om den teknik som kunskapssökandet och -produktionen är knutna till i dikten är en del av problematiken eller bara verklighetsimiterande konkretion. I Söderholms dikt om expresståget i ödemarken tyder som konstaterats inget på att färdmedlet i sig är ett hinder, men hos Nielsen är det mera intrikat. Det är som om de informationsteknologiska omständigheterna på ett annat sätt påverkade subjektens motivation och beteende.

Pessimismen når sin kulmen i den sista versgruppen där jaget förutser den "ofattbara chock" som måste följa av att man forcerar en

tabuerad gräns för det som inte får ”tänkas, vetas, uttalas”. Vad är det som avses? Att ingen absolut kunskap egentligen finns? Ingen sanning, inga säkra svar, ingen mening att ta på allvar? Det skulle i så fall vara i överensstämmelse med vad postmodernismen hävdar i decennier – knappast kan någon i Nielsens diktvärld uppröras över det som blivit en truism i samtidens tongivande diskurs och över en hållning som präglar hennes egen text? Kunde då den anteciperade chocken ha att göra med motsatsen, med misstanken att just den synen är oriktig och med fasan över vilka konsekvenser detta har haft? Att skulden då skulle bli övermäktig? Att meningens återkomst skulle bli förödande? Den tolkningen skulle åtminstone förklara dramatiken och tabubeläggningen.

På ett annat ställe i *Undergången* skriver Nielsen: ”Jag skulle gå till psykologen sa hon, men så tappade jag intresset / för mig själv. // Jag slösade bort mitt liv genom att leva målinriktat. // Jag skulle ha kunnat gå vilse mellan träden i min fars skog.” (U: 49.) Man kunde ställa den utsagan bredvid en annan i *Lite borta*: ”Jag stämmer inte. / Ingenting går ihop. // Så är det.” (LB: 55 f.) I Söderholms dikter finns ett undermedvetet som jaget försöker undertrycka av rädsla för otäcka sanningar som kunde avslöjas. I Nielsens dikt går impulsen att uppsöka en psykolog snabbt över därför att jaget inte kan uppbåda tillräckligt med intresse för sig själv. Orsaken till det kan vara en misstanke om att det inte finns något dolt psykiskt mönster att upptäcka eller några meningsbärande konflikter som kunde lösas ifall de blev medvetandegjorda. Om ingenting ”går ihop” så är det onödigt att ens påbörja något utforskande. Om medvetandet saknar skiktning, om det inte finns ett inre, vad är det då för poäng?

I *Undergången* antyds om och om igen att den dimensionen gått förlorad och att detta inte är oavhängigt den informationsteknologiska utvecklingen. I en passage förklarar en kvinna varför hon inte vill skaffa barn. Förutom överbefolkning¹ och en allmän dystopisk framtidsvy anför hon problemet med uppfostran, ska man ”Vänja dem vid skärmarna” eller ”Hålla dem borta från skärmarna”. Som kontrast till detta sägs strax efter (oklart om det är samma person eller en annan): ”Jag tänkte på trakten där jag växte upp. // Ängarna, fälten. // Gruset som krasade under cykeldäcken. // Det skiktade, inre.” (U: 14.) Det finns ingen bot för nutidsmänniskans illabefinnande eftersom medvetandet saknar skiktning och djupare semantik. Förändringen har ägt rum under loppet av en generation. Men ett alternativ som ges i textexemplet i föregående stycke är att bryta sig loss ur samhällets utilitaristiska retorik (om att leva målinriktat) och ”gå vilse mellan träden i min fars skog”, det vill säga knyta an till en personligt och känslomässigt viktig ursprungsmiljö, till en plats, om inte utanför civilisationen så åtminstone närmare naturen. Det skulle inte handla om att hitta fram, för en sådan strävan associeras kans-

¹ I sin studie *Tala för det gröna i lövet* skriver Peter Degerman att befolkningsfrågan i Nielsens *Undergången* dyker upp som en del av det individuella ansvaret och som ett miljömedvetet val i ett konsumtionssamhälle. Han konstaterar att det är svårt att undkomma den mänskliga agensens betydelse i fråga om klimatförändringar även om dagens ekopoesi med drag av posthumanistisk positivism ”hoppas på en materiens och de organiska nätverkens emancipation i och utanför det mänskliga subjektets centralistiska position”. (Degerman 2018: 104) Man kan visserligen fråga sig om kvinnan som avstår från att skaffa barn i Nielsens text gör det av ansvarskänsla för befolkningsfrågan och miljökrisen eller av uppgivenhet inför en framtid som känns dystopisk.

ke med näringslivets resultatriktning, utan om att tappa bort sig. I den möjligheten finns något slags upplevelse av frihet. Uttrycket ”i min fars skog” har en arkaisk klang som kan föra tankarna till Johannevangeliet 14:1–2 och Jesu ord till lärjungarna: ”Känn ingen oro. [– –] I min faders hus finns många rum.” När Tomas tvivlar och undrar hur de kan känna vägen när de inte vet vart deras herre går, svarar Jesus att han är vägen, sanningen och livet. Någon sådan tillförsikt om en inre riktning och ledning finns inte alls i Nielsens text utan snarare motsatsen, men man kan fortfarande ana ett svagt eko av en tradition som ser räddningen i en symbolisk fadersgestalt. I förskjutningen från hus och rum till skog ligger måhända något betecknande för vår sekulariserade modernitet; naturen kan fortfarande väcka förhoppningar om något slags existentiell kontakt och större autenticitet.

Om det inte går att hitta något av intresse hos en själv på ett djuppsykologiskt plan i Nielsens lyrik så är människors möjligheter att förstå varandra likaså begränsade. I *Lite borta* skriver hon: ”De människor som håller av mig tycks göra det på basen av / grundläggande missförstånd. // Egentligen är det underbart. Jag menar: man får vara ifred.” (LB: 27.) Utsagan kan jämföras med Söderholms kortdikt ”Gåvan” i *Röster ur tingen*: ”Livets största gåva till dig / var att du blev utestängd från alla. / Give livets makter, / att du orkar bära gåvan!” (RUT: 47.) Nielsens dikt-jag är nöjd med sin avskildhet på ett sarkastiskt sätt och hos Söderholm blir ensamheten en ”gåva” som endast den utvalda och extraordinära kan bära, ett privilegium som anstår en nietscheansk övermänniska. Det är svårt att överbrygga klyftan till den andra i bägge fallen men andan i texterna är helt olika. Formuleringen att få ”vara ifred” låter som att det finns ett stressmoment mindre när andra inte stör hela tiden, medan att vara ”utestängd från alla” framstår som ett andligt sett förpliktande och krävande tillstånd.

I Nielsens senaste bok *Korta texter om det öppna och ouppklarade* kan vissa förändringar iaktas. Det processuella och flödande formspråket med suggestiva upprepningar som utmärker *Lite borta* och *Undergången* har ersatts av tydligt avgränsade dikter i prosastil. Det finns ett nytt intresse att göra observationer och fokusera på fenomenen i sig, att ge sakliga beskrivningar av enskilda företeelser och filosofera kring dessa på ett vardagsnära och ofta humoristiskt sätt. Påfallande många av dikterna handlar primärt inte om människan utan om djur och föremål, till exempel dikten ”Sjögurkor”:

Sjögurkan låter pilfiskar söka skydd i sin bakdel
om natten.
En sjögurka kan hysa stora stim.

Får den något i gengäld, jag vet inte.
Vet inte heller om jag minns riktigt rätt.
(KT: 128.)

Den sista kommentaren är typisk för Nielsen, utsagor och påståenden efterföljs ofta av ett backande: jag vet inte, jag minns inte, det jag säger stämmer kanske inte. I en prosadikt i samma samling diskuteras skeenden i naturen som antingen är för långsamma eller för snabba för människans

varseblivning. Men ”Med hjälp av kameror som fotar tusentals bilder per sekund, eller genom att lägga ihop bilder som tagits med långa tidsintervaller, kan vi detaljerat se vad som verkligen sker när ett glas mjölk faller i golvet eller när en jordgubbe bryts ner.” (KT: 22, radbyten har inte markerats här.). Nielsens orientering mot den yttre verkligheten är i linje med den ”materiella vändning” som skett genom posthumanistisk teori under de senaste åren.

I antologin *Posthumanistiska nyckeltexter* beskriver redaktörerna Cecilia Åsberg, Martin Hultman och Francis Lee den materiella vändningen. Det socialkonstruktivistiska representativistiska argumentet kring hur kunskap alltid medieras och skapas ifrågasätts inom posthumanistiskt tänkande. På samma sätt som språket är flertydigt och verklighetsskapande så är materia det. Att betrakta det materiella enbart som en passiv resurs för diskursiva representationer är reduktionistiskt och bortser från att även materia har agens. En sådan reduktionism gör det omöjligt att utveckla politiskt tal om motstånd och inflytande från det kroppsliga, icke-mänskliga eller det som står utanför kultur och samhälle. Det posthumanistiska perspektivet för in ett förnyat och fördjupat intresse för verkligheten och för en analys bortom det antropocentriska. Detta innebär inte en återgång till essentialism eller till en mekanistisk och universell ontologi utan en inriktning på ”processer av tillblivande” och en strävan att utveckla analysverktyg och föra det humanistiska perspektivet vidare på innovativa sätt – i mötet med det djuriska, naturliga, tekniska och kroppsliga som människan är en ouplöslig del av. (Åsberg, Hultman & Lee 2012: 31 f.)

Nielsens *Korta texter om det öppna och uppklarade* undersöks människan som ett fenomen bland andra, och hennes främlingskap inför de djur som delar samma materiella värld är förenat med naiv nyfikenhet. Det är som om människan plötsligt blivit varse de icke-mänskligas agens och närvaro i en gemensam verklighet: ”Har skaldjur humor?”, ”Varför flyger fladdermöss till vänster när de lämnar en grotta?” (KT: 84), ”Tror katten att jag är en katt? / Vet katten att den är en katt?” (KT: 98), ”Vad är det som får en fluga att slutligen dö här? Brist på föda? Skador på inre organ? Hur tåligt är en flugas hjärta?” (KT: 33). Och på tal om den polygama tjädern: ”– Varför ska det då finnas många tuppar i leken? // – ska och ska? de finns väl bara?” (KT: 63.) Observationerna kan också gälla hur tulpaner vissnar i vas (KT: 116 f.), en kvinnas funderingar kring vad mjälten gör ”hela dagarna” (KT: 66) och huruvida saker också blir ”kära i varandra” (KT: 51). I denna uppenbara vilja att komma ifrån ett antropocentriskt perspektiv kan man se en förskjutning från en postmodern till en mera posthumanistisk hållning.

Hur ser människans situation ut?

I Söderholms dikt ”Vi – det vardandes barn” ur *Rödgula vägar* förenas föreställningar om jordens och mänsklighetens undergång med idéer om en ny människas födelse. Destruktivitet och skapande framstår som olika sidor av samma sak:

Vi blev till när jorden rämnade.
 I det brinnande huset döptes vi.
 Vi lärde oss skjuta ner vår broder
 kallt.
 Vi lärde att vår moders smekning
 blev en saga.

Vi såg allting falla
 kyrkor
 museer
 konstpalats
 – varje troslära
 sanning
 illusion.

Inpå bara själen var vi plundrade,
 en ömmande härva
 ett nödrop.
 Vi
 nerver
 trådlös kontakt.
 Gatstenarnas ångest
 ångpannornas vrål.
 Ett språng ut i det obekanta.

[– –]

En ny musik vi.
 Ett nytt språk vi
 som stiger över alla kyrkspiror och fjälltinnar
 i det sjungande blå.
 En ny människa vi,
 som varken har lemmar eller kropp,
 som finner sitt hem
 i det aldrig sedda.

Vi
 trolösa
 formlösa
 galningar
 det kommandes tröskel.
 Alla motsägelserns möjlighet.
 Livsförnekelsens trots.

Vårt tempel skall vi bygga
 på det sista utsprånget av västerhimmels guldbruna sky.
 (RV: 57 ff.)

Som tidigare framkommit är det nietscheanska inflytandet påtagligt i flera av Söderholms dikter, så även i denna. Den första versgruppens syftning på inbördeskriget 1918 och diktens avslutande anspelning på den västerländska kulturens undergång ger dikten en våldsbetonad och mörk inramning, och det övriga innehållet talar till stor del samma språk av desillusion, havererade ideal och ångestfull, kontaktlös modernitet. Samtidigt gestaltas en närmast euforisk framtidstro och självkänsla visavi mänskligheten: ”En ny musik vi. / Ett nytt språk vi / – – / En ny människa vi” mitt i all trolöshet, formlöshet, galenskap, motsägelse och förnekelse. Genom diktens titel förstärks det expansiva perspektivet på människan, hon bär framtiden och potentialen i sig. Människans destruktivitet och nihilism är det som driver utvecklingen mot förintelse, men genom paradoxer kan den bejakade undergången framställas som en möjlighet och

människan som ”det kommandes tröskel”. Visionen om templet ”på det sista utsprånget” av en degenererad kultur antyder ett metafysiskt, transcendent hopp – och även om slutet vore ett faktum så kvarstår ansatsen att bygga templet som en symbolisk handling. En sista grandios gest, en sorti med högburet huvud.

Andan är en annan i den senare dikthelheten ”Jag frågar dig liv –” som avslutar *Ord i natten*. Där tas det etiska problemet på större allvar. Diktens andra del struktureras av en lång räckta frågor: ”Är människan ett hugskott blott, en mask, ett gyckel, / en mekanism, som någon dragit upp till egen lust? / Var livet självt ett språng, ett spel, där intet fanns att våga / och vinning ej, då insatsen var sken?” (ON: 79). De anaforiska frågorna (som fortsätter) utmynnar sedan i en slutsats: ”Vartill har hon fått vilja att fullkomna / en högre viljas bud i det som är, / om allt hon alstrar, allt hon bygger blott är / en väsenlös och själlös leksaks nyck? // Då liv, må du förgöra vad du skapat / och spränga fjädern, förrn dess verk gått ut.” (ON: 81.) Här är undergången inte en suggestiv och estetiserad apokalyps utan ett ultimatum underkännande som en logisk följd av ett lyriskt-filosofiskt resonemang. De upprepade frågorna i dikten huruvida det är ”en dockas öga”, ”en dockas hand”, ”en dockas tanke” eller ”en dockas väsen” som fångar upp lindens sång och snäckans brus, som bygger hamnar, räknar ut lagar och så vidare, är en tydlig problematisering av en mekanistisk människosyn som går tillbaka ända till Descartes. Diktens dom är utan pardon: om människan är en docka så förtjänar hon inte att finnas till. Genom sin dikt ställer Söderholm ett etiskt krav på människan och pläderar för att hon bör använda sig själv och sina förmågor till att förverkliga ”en högre viljas bud i det som är”. Om människan bara är rationalistisk och nyttoinriktad och försummar att vara den varelse med själ och essens som hon borde, så är hon bara till skada för livet i världen – för den ekologiska helheten, kunde man säga idag.

Nielsen ger en existentiell situationsbild av ett kollektivt urbant vardagsliv i *Lite borta*:

På motorvägen, eftermiddag, högsommarvärme,
alla dessa bilar som sitter nästan fast.

Hur blir människor inte galna?
- Människor blir galna. Människor är galna.
Det syns inte. Man klarar av att göra sitt jobb. Men är fast i upprepningarna.
Det finns ingen identitet bortom dem. Och att spika på någon veranda.

Mängden av information som strömmar genom kropparna.

-Varför finns vi här, egentligen?
(LB: 78.)

Människor fjättras i meningslösa rutiner och blir identitetslösa och galna. Det är fel på systemet, inte människorna. Samtidigt är systemet naturligtvis skapat av människor. Den här problematiken gör att den moraliska frågan blir diffusare hos Nielsen än hos Söderholm, som räknar med att människan är ett starkt och i grunden suveränt (om än modernt splittrat) subjekt, och som därför också är ansvarigt för den allmänna situationen. Ett annat perspektiv på problematiken att sitta fast i samhällsordningen

formuleras i *Undergången*, där en man borde fylla i blanketter från myndigheterna fast ingen ruta passar: "Inga alternativ som stämmer. // Jag är så att säga bortom blanketterna. // Det är det jag tycker är så underbart, sa jag." (U: 34.) Den sista utsagan omvandlar bristen till en frizon – den som inte passar in undgår formulärens reduktionistiska inordning.

I ett annat samtal i *Undergången* om individens eventuella frihet går diskussionen så här: "Om man är överflödig i det här systemet. // Om man inte har vad som krävs för att absorberas av det. // Vad har man för alternativ? frågade den ena. // Självmord kanske, sublimering kanske, svarade den andra. // Poesi! svarade den tredje. // Jag vet faktiskt inte." (U: 42.) En likartad replikväxling med självmord och sublimering som förslag förekommer i *Lite borta* (17 f.). Självmordet som en utväg lyfts också fram i ett av de mer kända Nietzsche-citaten: "Tanken på självmord är en stor tröst – med dess hjälp klarar man sig igenom vissa onda nätter" (Nietzsche 2002, 77), och man kan säga att föreställningen om individens rätt att bestämma över sin egen död blivit en truism i moderniteten – den förekommer även hos Söderholm (Söderholm 1948, 25; se Möller-Sibeli 2018, 61). Men i *Undergången* ges alltså ett tredje alternativ utöver självmord och sublimering: "Poesi!". Ska entusiasmen i utropstecknet förstås ironiskt, som ett naivt idealistiskt svar i en tämligen cool och cynisk diskurs? Möjligen, med tanke på Nielsens egen ovilja att etikettera sina texter som "poesi" – men att skrivandet överlag är oerhört viktigt framkommer i frekventa metakommentarer. Till exempel i *Lite borta* lyfts en etisk aspekt fram: "Att skriva 'bra' är inte viktigt. // Att inte säga som det inte är. / Det är allt." (LB: 39.) I jämförelse med Söderholm – som förvisso ville skriva både det som var bra och sant – har de etiska anspråken skruvats ner. Hos Nielsens diktröster gäller det inte att säga något så vidlyftigt som sanningen, men genom de dubbla negationerna har den nödvändiga postmoderna reservationen uttryckts utan att ändå ge upp allt. Något slags distinktion mellan sanning och lögn bibehålls, liksom skrivandets koppling till ett visst etos.

Som titeln signalerar är ett centralt tema i *Undergången* att "Saker och ting är över" (47), att vi går här "trots att det är för sent" (48), "framtiden är ju förödd" (U: 13). I en dystopisk scen målar Nielsen upp ett ruinlandskap med igenbommade förfallna hus, gardiner i trasor, flagande målarfärg i betongdammet, regn i fåtöljerna, växtlighet som tränger igenom golv och väggar. Till den här platsen återvänder människorna "som skadade djur till vattenhållet". Det gör hjortarna också. "*Människorna cyklar rakt in i det*" (U: 51), skriver Nielsen med kursiv, som för att understryka det överkliga, drömlika momentet i scenen. Det är som om dystopi här blev utopi på ett lågmält sätt som saknar Söderholms bombastiska paradoxer. Istället gestaltas ett posthumanistiskt apokalyptiskt tillstånd som inte räknar med någon "ny människa" eller lägger framtiden i hennes händer, utan som bara innebär artens återkomst på samma villkor som annat liv. Människorna (i pluralis, inte i ett majestätiskt ental) återvänder, som djuren och ogräset bland ruinerna.

Är det en civilisationskritik som Söderholm och Nielsen ger uttryck för i sin poesi? Som jag har visat i en analys av Söderholms dag-

bok underordnar hon sig patriarkala idétraditioner och för vidare det samspel mellan destruktivitet och skapande som ingår i det idealistiska tankemönstret (Möller-Sibeliuss 2018: 77). Hennes diktjag är själv en del av den västerländska kulturens problematik, men just därför lyckas författaren sätta fingret på smärtpunkterna och till en del se människans moraliska ansvar för modernitetens avigsidor. Nielsens diktsamling *Udergången* fick stor uppmärksamhet och lästes genomgående politiskt, som en kritik av ett marknadsekonomiskt samhällsklimat. Själv opponerade sig Nielsen mot den tolkningen och förklarade i en essä att hennes intention inte varit politisk, att hon betraktar sitt skrivande som ett mera allmänt motstånd och "motspråk" (Nielsen 2016). Det låter som en bekräftelse av den postmoderna position som hennes texter i regel intar. Men civilisationskritiken finns delvis i betraktarens blick, och den modernistiska poesin liksom dess postmoderna efterföljare fungerar i hög grad som en projektionsyta för läsaren.² Konsekvensen av detta kunde ses som särskilt förpliktande, eftersom ansvaret då förskjuts till läsaren.

SKÖNLITTERATUR

- Nielsen, Ulrika 2010: *Lite borta från platsen där jag talar – mikroprosa, anteckningar, brottstycken*. Vasa: Ellips förlag.
- Nielsen, Ulrika 2015: *Udergången*. Vasa: Ellips förlag.
- Nielsen, Ulrika 2019: *Korta texter om det öppna och ouppklarade*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Söderholm, Kerstin 1923: *Röster ur tingen*. Helsingfors: Söderströms förlag.
- Söderholm, Kerstin 1926: *Mot ljuset på bergen*. Helsingfors: Söderströms förlag.
- Söderholm, Kerstin 1928: *Röd gula vägar*. Helsingfors: Söderströms förlag.
- Söderholm, Kerstin 1933: *Ord i natten*. Helsingfors: Söderströms förlag.

ÖVRIGA KÄLLOR

- Cahoone, Lawrence 1996: "Introduction". In *From Modernism to Postmodernism: An anthology*, Lawrence Cahoone (ed.), Oxford: Blackwell Publishers, 1–23.
- Degerman, Peter 2018: *Tala för det gröna i lövet. Ekopoesi som estetik och aktivism*. Ellerströms akademiska 69. Lund: Ellerströms.
- Lillqvist, Holger 2009: "Symbolism och nietscheanism hos Kerstin Söderholm". I Michel Ekman och Kristina Malmio (red.), *Bloch, butch, Bertel. Kontextuella litteraturstudier*, Helsingfors: Helsingfors universitet; Åbo: Åbo Akademi, 177–201.
- Luthersson, Peter 2002: *Svensk litterär modernism. En stridsstudie*. Stockholm: Atlantis.

² Clas Zilliacus ger i *Finlands svenska litteraturhistoria* exempel på hur olika Södergrans dikt "Porträttet" tolkats och konkluderar att "Den modernistiska bildgatan synes sakna facit. Den läser sina läsare." (Zilliacus 2000: 86)

- Möller-Sibeli, Anna 2018: "Endast med sig själv eller ett med sin kultur? Självframställning och idealism i Kerstin Söderholms dagbok". *Samlaren. Tidskrift för forskning om svensk och annan nordisk litteratur* 2017, 53–79, <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1187309/FULLTEXT01.pdf>
- Nielsen, Ulrika 2000: "Den naturliga cyborgen. Om *Neuromancer* och kroppen i det postmoderna rummet". *Horisont* 2000 (3), 27–35.
- Nielsen, Ulrika 2016: "Konsten måste härbärgera det obekväma". *Hufvudstadsbladet* 28.2.2016.
- Nietzsche, Fredrich 2002: *Samlade skrifter. Band 7. Bortom gott och ont. Förspel till en framtidens filosofi*. Översättning Peter Handberg. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium.
- Pettersson, Torsten 2001a: *Gåtans namn. Tankens och känslans mönster hos nio finlandssvenska modernister*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 629. Helsingfors: SLS.
- Pettersson, Torsten 2001b: "Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning". I Carl Reinhold Bråkenhielm och Torsten Pettersson (red.), *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i 1900-talslitteratur*, Nora: Nya Doxa, 28–39.
- Pettersson, Torsten 2018: "Modernismen i finsk lyrik sjösattes 1916–1926. En nyordning och ett incitament för en samlad finländsk litteraturhistoria". *Joutsen/Svanen* 2017–18, 10–34. <https://journal.fi/joutsen-svanen/article/view/76519>
- Södergran, Edith 2014: *Dikter och aforismer*. Utgivna av Holger Lillqvist. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- Söderholm, Kerstin 1947: *Endast med mig själv. Dagboksanteckningar 1913–1943. Åren 1913–1931*. Med inledning av Karin Allardt Ekelund. Helsingfors: Söderströms förlag.
- Söderholm, Kerstin 1948: *Endast med mig själv. Dagboksanteckningar 1913–1943. Åren 1931–1943*. Helsingfors: Söderströms förlag.
- Zilliacus, Clas 2000: "Den modernistiska dikten". I Clas Zilliacus (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 80–86.
- Åsberg, Cecilia, Hultman, Martin och Lee, Francis 2012: "Möt den posthumanistiska utmaningen". I Cecilia Åsberg, Martin Hultman och Francis Lee (red.), *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur, 29–45.

Författare

Anna Möller-Sibeli, FD, universitetslärare, litteraturvetenskap, Åbo Akademi
anna.moller-sibeli@abo.fi